

# МЕДИА ЭТИКА

Жас мамандардың тәжірибесінен

Кросс-мәдениет, қоғамды осал топтарын  
қорғау, шенеуніктермен жұмыс істеу





### Дәрістің негізгі терминдері

Reporters Without Borders (фр. Reporters sans frontières; RSF) – шегарасыз журналистер ұйымы 1985 ж. Парижде құрылды. журналистер құқықтарын қорғайтын ұйымның миссиясы – «Баспасөз, журналистер және желі қолданушысының бостандығын, қорғау».

Press Freedom Index (Сөз бостандығы индексі) – әр елдегі ұйымдардың баспасөз бостандығын бағалауға негізделген Шегарасыз журналистер ұйымы жыл сайын құрастырып, жариялайтын көрсеткіш.

### Оқиға: америкалық мәдениет және Миннесота твист

Мамырдың соңғы күндері университетте әдеттегідей дәрістер аяқталып, The Minnesota Daily газеті де жазғы жұмыс кестесіне көше бастаған. Ол енді аптасына төрт реттің орнына бір-ақ рет шығатын болды. Сондықтан қызметкерлердің саны азайып, редакцияда негізінен жұмысын жаңа бастаған тәжірибесіз студенттер ғана қызмет етіп жатты. 2009 жылдың жазында Кэтерин Лимн штаттан тыс қызметкер ретінде жұмысқа қабылданды. Журналистік мансабын енді ғана бастап жатқан Лимн келер жылдан бастап штаттық қызметкер ретінде жұмыс істеу үшін құлшыныспен кіріскен ол Миннесота университетіне Солтүстік Африкадан АҚШ Мемлекеттік департаментінің демеушілігімен студент алмасу бағдарламасы арқылы келген студенттердің бар екенін білді. Алжир, Мысыр, Ливия, Марокко және Тунис елдерінің 20 студенті осы Университеттің жатақханасында бір ай тұратын болыпты. Бағдарлама негізінен өзге елдердегі АҚШ туралы бұрыс көзқарастар мен стереотиптерден арылтып, АҚШ-тың шынайы бейнесін танытуды мақсат етеді. Кейінірек Лимннің жазуы бойынша бұл бағдарламаның аты көшбасшы студенттерге арналған «АҚШ институтын зерттеу бағдарламасы» деп аталып, одан кейін «Америка мәдениетінің үлгісі және Миннесота Твист» болып өзгерген. Лимн осы бағдарламаға қатысты мақала дайындап, редакцияға жіберді. Редакция бірнеше күн бұрын ғана бағдарлама туралы баспасөз хабарламасын алғандықтан, Лимннің мақаласын бірден мақұлдап жіберді. Лимн мақала жазу үшін университеттегі шетелдік студенттердің тізімін алып, олармен сұхбаттасуды жоспарлады. Лимннің алғашқы жобасында жалпы студенттік бағдарлама туралы, оған шетелдік студенттердің қатысуы жайлы сұрады. Редакторлар жалпы мақаланы ұнатқанымен, негізгі фокусты сәл өзгертуді ұсынды. Оған жалпылама мәселелерден гөрі, бағдарламаны жандандыру мақсатында белгілі бір танымал студентті тауып алып, содан барлық мәліметті тереңірек алу туралы ұсыныс айтты. Идеяны қатты ұнатқан Лимннің ойына бірден оралғаны Ашриф еді.

### Тығырық: батыл пікірлер, қарапайым көзқарастар

Лимн мен Ашриф кампустағы кофеханада кездесті. Лимн Ашрифтің АҚШ медиасының саясатынан хабардар екенін білетінін. Дегенмен ол сұхбат барысында айтылған мәліметтердің мақалада жариялануы мүмкін екенін алдын ала ескертті. Осы мақсатта диктофонның қосулы тұратынын да айтты. Ашриф Тунистегі қазіргі жағдайды сынап отырып, әкесінің де оппозициялық партия қатарында екенін айтып қалды. Лимн Ашрифті бұл әңгіменің мақалада пайдаланылатындығы жайында тағы да ескертіп, рұқсат сұрады. Ашриф ол ескертуге күлімсіреп жауап қатты. Бұған қоса Ашриф Лимнге суретке түсіруге де рұқсат берді. 2009 жылы 29 шілдеде Лимн жазған мақала The Daily газетінің бірінші бетінің төменгі жағында жарияланды. Мақала «Тунистан келген қонақтың АҚШ жайлы ойлары» деп аталды. Ашрифтің аты-жөні тақырыпшада әрі мақаланың көрнекі жерінде ірі әріптермен беріледі. Сондай-ақ оның әкесі мен қарындасының аты да аталады. Лимн Ашрифті білімге құштар, академиктер отбасынан шыққан, өзіне және туған еліне жаны ашитын азамат деп таныды. Оның батыл пікірлеріне қарап, бірнеше жылда оның айтулы тұлға болып қалыптасатынына сенім білдірді. Бұл туралы Лимн мақаласының басында жазып кетті. Өз сөзінде Ашриф Тунистің білім беру жүйесін айыптап, әсіресе жоғары білім беру саласындағы кемшіліктерді атады. Ал Ашрифтің әкесін



Лимн елдің саяси жүйесіне қарсы тұратын бірегей қайраткер ретінде сипаттады. Ол «Ашриф өз елінің лидері болуды армандайды. Оның батыл ойлары, өзгеше көзқарасы, бұл арманын жүзеге асыруының кепілі іспетті», – деп жазды ол. Ашриф Тунисті басқарып отырған партияны сынай отырып, «халық үшін жасап жатқан жұмыстары нақты көрінуі керек». Оған қоса Ашриф Барак Обамадағы оптимистік көзқарастың Тунис еліне жетіспейтінін бірнеше рет айтып қалды: «Ол өзі еліне үміт сыйлайды, бұл үміт – Тунисте жоқ», – дейді.

### **Шешім: асқынып бара жатқан мәселені үкімет басып тастағысы келеді**

The Daily газетінің бас редакторы Холли Миллерге әуелі Миннесота Университеті студенттер ұйымының басшысы қоңырау соғады. Миллердің айтуынша, ол кісі былай деді: «Мен құзырлы органдармен сөйлестім, Ашрифтің мақаладағы аты-жөні (онлайн нұсқадағысынан) өшірілуі керек деп шештік. Оның білім беру саласының сапасы туралы және әкесінің саяси белсенді екенін айтқандығы оған проблема тудыруы мүмкін». Ол Лимнге де қоңырау шалып, өз шешімі туралы айтты. Келесіде бұлай ашық ақпарат беруге болмайтынын, ең болмаса сұхбат берушінің аты-жөнін толық жазбау керектігін ескертті. Ал қазіргі мақаладан Ашрифтің атын алып тастауды немесе мақаланы мүлдем өшіріп тастауды өтінді. Лимн бұл өтінішке құлақ асқысы келмеді. Әсіресе Мемлекеттік департамент қызметкерлерінің университет басылымының саясатына араласуын ұнатпады. Ақырында ол заңгерлермен сөйлесті. Заңгерлердің пікірінше, редакция құрамы жарияланған мақаланы өшірер-өшірмесін тек өздері ғана шешуі керек. Бұдан кейін Лимн газет басшылығымен және студенттер ұйымының басшысымен сөйлесті. Сонымен қатар, Журналистика саласындағы этика мәселелері бойынша айтулы ғалымдардың бірі Боб Стильдің де пікірін тыңдады. Сарапшылардың пікірін жинақтай келе редакция мүшелері бұл жағдайда бірнеше факторды есепке алу қажеттігін айтты. Ең бірінші әрі көпшіліктің ойынша, ең маңызды фактор – жазылған мақаланың халыққа жарияланып қойғандығы.

### **Ой құралы: SPJ этикалық коды**

Miller, «No Longer Written in Stone». Кәсіби журналистер қауымдастығының Этикалық Кодексіндегі ең басты ұстаным – журналистің міндеті «шындықты іздеп, болып жатқан іс-шараларға жан-жақты, әділ көзқарасын білдіру».

Эндрью Манникс THE Daily газетінің 2009 жылы бас редакторы болған кезде бір студент ақпарат бөліміне қайта-қайта телефон шалып, ол туралы жазылған мақалада өзінің аты-жөнін алып тастауын өтінді. Өйткені мақалада ол құмар ойындарына тәуелді студент деп сипатталған еді. Осы ақпарат оның болашақтағы мансабы мен өміріне зиянын тигізеді деп сескенген. Өз кезегінде Манникс бұл мәселенің оңай шешіле қоймайтынын айтады. Өйткені редакция әдетте жарияланып кеткен мақаланы кейінірек өзгертіп жатпайды. Сонымен қатар журналистикадағы этиканың әлі күнге толық зерттелмегенін ескерсек, оны өзгертуге болар-болмасы туралы нақты бір қағида жоқ. Ал газет заңгерлері бұндай кезде жағдайға қарай әрқилы әрекет ете беруге болатынын айтады. Ал әлгі құмар ойындарына тәуелді студенттің жағдайында мақаладағы ақпараттарды өзгерту оны жазған журналист тарапынан емес, ондағы кейіпкер тарапынан көтеріліп отыр. Студенттің жеке қауіпсіздігі, өзінің және отбасының болашағы қатерге тігілуі мүмкін еді. Ашрифтің оқиғасында да мақаланы өзгерту мәселесі кейіпкердің қауіпсіздігі тұрғысынан туындағанымен, бұл ұсынысты кейіпкер емес, редакцияның өзі жасап отыр. Өйткені әңгіменің саяси сипаты бар болғандықтан, редакция ұжымы Ашрифке қандай да бір зиян тигізіп алуымыз мүмкін деп қауіптенген. Қауіпсіздік мәселесін талқылағанда ең басты проблеманың бірі – штаттағы адамдардың не болмаса The Daily сөйлескен сарапшылардың ешқайсысы Тунис туралы көп нәрсе білмейтін болып шықты. Олар әсіресе Тунис мемлекеті өздеріне қарсылық танытқан азаматтарына қандай шара қолданатыны туралы ештеңе білмеген. Сондықтан редакция қызметкерлеріне АҚШ үкіметінің Ашриф және оның отбасы қауіпті жағдайда деген пікірін растау қиынға соқты. Манникс: «Арамызда ешкімнің Тунис тарихы және үкіметі туралы жеткілікті мағлұматы болмағандықтан, бұл қауіптің қаншалықты



екенін анықтай алмадық», – деді. «Мысалы, Ашриф Тунисқа оралған кезде оны тергей ме, жоқ па? Оны да білмедік». Редакция қызметкерлері біраз зерттеу жасаған соң Reporters Without Borders (шеғарасыз журналистер) атты журналистер құқықтарын қорғайтын ұйымның жыл сайынғы халықаралық Press Freedom Index (Сөз бостандығы көрсеткіші) дерегі бойынша Тунистің ең төменгі орында орналасқанына көз жеткізді. Редакция қызметкерлері мен университет әкімшілігінің ендігі уайымы – Ашрифтің ашық сынынан кейін Тунис елінің және басқа да Солтүстік Африка елдері үкіметтерінің студент алмасу жөніндегі осындай бағдарламаға қатысуы шектелуі мүмкін еді. Жергілікті Әкімдік өкіліне Ашриф былай деді: «Егер осы мақала бүкіл бағдарламаға кесірін тигізіп, Тунис үкіметі бұны жауып тастайтын болса, менің есімімді алып тастағаныңыз жөн деп ойлаймын». Сондай-ақ ол: «Мен өзімшіл болғым келмейді. Басқа да Тунис студенттерінің осындай мүмкіндіктен айырылып қалуына жол бергім келмеді», – деп жазды кейінгі хатында. Осыған байланысты тағы бір маңызды сұрақ туындайды: Лимн Ашрифтің Америка бұқаралық медиасының қалай қызмет ететіндігімен толығымен таныс екендігіне көз жеткізе алды ма? Сұхбат барысында айтылған дүниелердің барлығы толығымен жариялануы мүмкін екенін және оның салдары қалай болатынын ол Ашрифке түсіндірді ме? The Daily газетінің редакторы Джеймс Андерсонның айтуынша, Ашриф интернеттің ықпалын ескермеген секілді. «Меніңше, ол айтқан мәліметтерін тек АҚШ-тағы оқырмандар оқиды деп ойлаған. Бәлкім, біздің бұқаралық медианың мәдениетін, жаңалықтардың онлайн басылып, өрт сияқты бір сәтте тарап кететіндігін білмеген болар. Егер де ол ғаламтор журналистикасының қалай жұмыс істейтіндігін білгенде, жағдай басқаша болар еді», – деген пікір айтты редактор. Осы тұрғыдағы «шетелдіктің аңқаулығы» деген аргументке редакциядағы басқа журналистер онша сенбеді. Өйткені үкіметтік мекемелер студенттер бағдарламасымен оқып жатқан студенттердің барлығына бұқаралық медиа жайлы тренинг өткізген еді. Тіпті мақаланы қайта жазу керек деген редакция қызметкерлерінің өздері бұл аргументке сене қоймады. Кейбір адамдардың айтуынша, Ашрифтің есімін алып тастау жағдайға сәл ғана әсер етсе де, мәселені толық шеше алмайды. Өйткені Тунис үкіметі студенттердің арасынан біреу шет елге барып, оларды жамандағанын бәрібір біледі. Өйткені, ғаламтордан іздесе, Ашрифтің фотосы мен түсініктемелері қай мемлекетте, қай қалада, қандай бағдарламамен оқығандығына дейін тегіс шыға келіп, сұхбат берген адамның кім екенін оп-оңай анықтап берер еді. Алайда мақаланы толығымен жою, отбасы туралы мәліметтерін, мемлекетінің тарихына қатысты айтылған және сынаған тұстарын түбегейлі алып тастау – редакцияның ақиқатқа қастандық жасағанымен бірдей болар еді.

### Соңы: «айтылған сөз – атылған оқ емес»

Ақырында Ашрифтің қауіпсіздігін ескеру керектігі нақты байқалды. Редакторлар онлайн жарияланған барлық мақалалардан Ашрифтің тегін алып тастады.

Ashref, «My Reply to Minnesota Nice».

Ашықтықты сақтау үшін мақаланың астына былай деп редактордың ескертуі жазылды: «Кейіпкердің тегі аталмаған, Ашриф пен оның отбасының мүшелері туралы мәліметтер алғаш басылған үлгісінен алынып тасталды. Мақала авторы Тунис елінің үкіметі мен бағдарламалары туралы айтылған сыни пікірдің Ашрифке зияны тиіп кетуі мүмкіндігінен қауіптенді». Редакция қызметкерлері бастапқыда АҚШ мемлекеттік мекемелерінің осындай талабын баспасөзді шектеу деп қабылдағанымен, енді шын мәнінде мұның Ашрифті қорғау үшін істеліп жатқандығын түсінді. Сонымен қатар мұнда адамгершілік қасиеттердің де үлкен рөл ойнағанын айта кету керек. Ешкім Ашрифтің шындықты ашып салғаны үшін зиян шеккенін қаламады. «Ең басты мәселе, бізге қиындық тудырған жағдай Ашрифтің түрмеге қамалуы немесе қастандыққа ұшырауы мүмкін деген қауіп еді», – дейді Манникс. – Егер бұл адам бас бостандығынан айырылса, бізге түнде ұйқы болмас еді». Алайда редакторларға оқиғаның өзі түпнұсқадағыдай сақталуы өте маңызды болды. Андерсонның айтуынша, Ашрифтің нақты айтқандарын мақаланы оқып анықтау мүмкін емес-ті. Ғаламторда әдейі отырып іздемейінше, ол мәліметтерді табу қиын. «Алайда мазмұны жағынан көп нәрсені өзгерттік деп айта алмаймын», – дейді ол. Қанша дегенмен Миллер ашықтықты сақтау үшін, редактордың ескертуімен қоса газеттің шешіміне



түсініктеме жазылғанын қалады. Миллер «Тасқа қашалған таңба» айдарында Поинтердегі Стил мырзаның журналистер арасындағы этикалық дилеммалардың «жаңа формасы мен жаңаша өсуін» талқылады. Miller, «No Longer Written in Stone». «Газеттер қағазға ғана басылып шығатын заманда ақпарат берген адамның қайтып келіп, айтқан сөздерін қайтарып алуына мүмкіндік жоқ еді. Ол кезде айтылған сөз – атылған оқ еді. Қайтарып алынбайтын. Ал қазір интернет заманы барлығын өзгертті». Газеттегілер тек түсініктеме беріп қана қоймай, мәселеге қатысты саясаттарын өзгертіп, журналистер бұдан былай ақпарат берушіге мақала жарияланғаннан кейін болуы мүмкін салдарларды толықтай түсіндіріп, жеткізулері тиіс болатын болды. Лимн жаңа саясатты былай айқындады: сұхбат беруші адам әр сөзінің қандай да бір салдары болуы мүмкін екенін ескеруі керек. Сол үшін ертең өкінетін сөз айтпауы керек және де осының бәрін сұхбат алушы адамға алдын ала жақсылап түсіндіргені жөн. Сонда ғана жазылған мақалада қандай да бір даулы мәселелер болатын болса, сұхбат беруші де, оны алған журналист те, жариялаған редакция да өз істеріне жауап бере алады.

Кейіпкерлер өз сөздерін алып тастау немесе мақаланы мүлде жарияламау туралы өтініш жасаған кезде журналистердің қалай жауап беру керектігі туралы Пойнтер институты мынадай нұсқаулық береді:

Шегарасыз журналистер атты мекеменің жыл сайынғы Сөз бостандығы көрсеткіші көптеген елдердегі БАҚ еркіндігі деңгейін өлшейді.

Саяси және азаматтық бостандықтардың хал-ахуалын зерттейтін халықаралық «Freedom House» ұйымының биылғы, яғни 2017 жылғы рейтингі бойынша Қазақстан азаматтық бостандықтан алыстаған, рейтингтің 175-сатысында тұр. Былтыр дәл осы көрсеткіш бойынша еліміз 165-орында болған.

Дәурен Қуат: Қазір сөз бостандығы, ой азаттығы мен пікір еркіндігі осы жаңа медиа мен әлеуметтік желілерде қалыптасып келеді. Бұны теоретиктер «азаматтық журналистика» деп атайды. Дәстүрлі БАҚ өз аясында қалып қоймай, кейде осы «азаматтық журналистиканың» беталысына да қарап отырғаны дұрыс деп ойлаймын.

«Мәдениеттер жаршысы», 2013 жыл. Күз. Ұлттық университетке Ауғанстан елінен оқуға түскен студент. Ол Қазақстанға келгенге дейін қазақ тілін білмеген болатын. 9 айға қазақ тілі курсына оқуы оған көп білім берді. Қазақ тілін игеумен қатар жазуға машықтанды. 1 курсқа қазақ тобына қабылданған ол енді ұстазымен парсы-қазақ тілінің журналистерге арналған сөздігін жазуға кірісті. Студент қазір оқуын тәмамдап, Кабулда ұлттық арнада тілші.

Дәрісті қорытындылай келе, журналистерге қоғамның осал топтарын қорғауда кәсіби стандарттармен қатар, әр елдің тілі, мәдениеті мен дәстүріне құрметпен қарау дағдысы басты тірек болу қажет.

## Өзіндік жұмыстар тапсырмалары

1. Ақпарат беруші адаммен толықтай ашық болу керек деген тұжырымға көзқарасыңыз.
2. Сіз сұхбат алардың алдында адамдарға не айтар едіңіз?
3. Репортер болғандықтан жастарға, шетелден келгендерге және бұрын сұхбат беріп көрмегендерге барлық нәрсені егжей-тегжейлі түсіндірер ме едіңіз?
4. Жоғарыдағыдай этикалық дилеммалармен кездескен кезде кіммен сөйлесіп, кімнен кеңес алатын едіңіз?
5. Кәсіби мамандар мен университеттегі ұстаздардың берген ақыл-кеңестерін қалай қолданар едіңіз?

## Бақылау жұмыстары

1. Газеттің қабылдаған шешімін түсіндіру үшін арнайы баған жазу керек пе?
2. Редакция тарапынан түсініктемелерді оқырмандар қаншалықты керек ететіндігін, не болмаса қаншалықты лайықты екенін ойланып көріңіз.



3. Онлайн жарияланған мәліметтерді алып тастау немесе өзгерту өте сирек әрі өте мұқият атқарылатын іс-шара. Бұл туралы пікіріңіз қандай?
4. The Daily газеті шетел азаматының қауіпсіздігін қорғау үшін оның тегін алып тастауды жөн көрді. Сіз қалай ойлайсыз?
5. Сіздің ойыңызша, басқа қандай жағдайларда жарияланған мәліметті өзгертіп не болмаса алып тастауға болады?

### Дереккөздер

1. Holly Miller, «No Longer Written in Stone: Online Distribution of News Content Presents New Ethical Challenges», The Minnesota Daily, Aug. 11, 2009, <http://www.mndaily.com/2009/08/11/no-longer-written-stone>.
2. Holly Miller, «No Longer Written in Stone: Online Distribution of News Content Presents New Ethical Challenges», The Minnesota Daily, Aug. 11, 2009, <http://www.mndaily.com/2009/08/11/no-longer-written-stone>.
3. Ashref, «My Reply to Minnesota Nice», The Minnesota Daily, Sept. 7, 2009, <http://www.mndaily.com/2009/09/07/my-reply-minnesota-nice?page=2>
4. Reporters Without Borders, «Press Freedom Index 2009», <http://en.rsf.org/press-freedom-index-2009,1001.html>
5. <http://www.poynter.org/latest-news/top-stories/104414/5-ways-newsorganizations-respond-to-unpublishing-requests/>.
6. <http://en.rsf.org/>.